

Pojmovanje odvisnika in razmerja med nadrednim in odvisnim stavkom

Robert Cazinkić

IZVLEČEK: V razpravi je obravnavano strukturalno pojmovanje odvisnika in iz tega izhajajoče sestavniško razmerje med nadrednim in odvisnim stavkom. V skladu s tem je prevrednoteno razumevanje podredno zložene povedi, v njenem okviru pa se drugače ugotavljajo meje med glagolskimi stavki. V slovensko jezikoslovje se uvaja pojem matičnega stavka. V prispevku se s kritičnim prikazom pojma obglagolskega prilastka problematizira tudi standardni nabor delov stavčnih členov.

ABSTRACT: The author discusses the structural conception of the subordinate clause and the consequential componential relationship between the superordinate and the subordinate clause. In accordance with that the understanding of the complex sentence is re-evaluated, and within its frame a different method for the identification of clauses is used. The concept of the matrix clause is being introduced into Slovene linguistics. The article brings a critical presentation of the concept of the adverbial attribute and problematizes the standard categories of parts of clause elements.

1 Strukturalna opredelitev odvisnika¹

Strukturalno jezikoslovje odvisnega stavka v nasprotju s predstrukturalno opredelitvijo ne obravnava več kot nadomestilo stavčnega člena, ampak kot stavčni člen v obliki stavka. Prim. *ESJ*: »Poleg besednozveznih /.../ so tudi stavčni stavčni členi (odvisniški stavčni členi)!!« (Toporišič 1992, 308.)² S tem sistemskim

¹ Razprava je nastala na podlagi dela prvega poglavja iz avtorjevega magistrskega dela *Oziralni odvisniki v sodobnem slovenskem knjižnem jeziku* (mentorica: doc. dr. Simona Kranjc), Ljubljana, Oddelek za slovanske jezike in književnosti, 2002.

² (1) Gl. Toporišičevo kritiko slovnice štirih iz leta 1956: »Pri odvisnih stavkih se preveč govori o zamenjavanju. Naj to ponazorimo vsaj z enim primerom: Katero prislovno določilo zamenjuje odvisni stavek v podredju *Kadar mačke ni doma, miši plešejo* (309)? Bolje bi bilo reči, da ima odvisnik enako vlogo kot posamezni členi prostega stavka /= enostavne povedi!!« (1982, 376; 1962, 288–89.) Še jasnejše je mesto iz avtorjeve ocene

paralelizmom je ustvarjena formalna hierarhija slovničnih enot, ki so si s skladijskofunkcijskega vidika enakovredne: besedne vrste se opredeljujejo predvsem na podlagi svoje skladijske vloge, ki je (vsaj posredno) vedno stavčna, na tako definiranih besednih vrstah temelji pojmovanje besednih zvez (t. i. skladijskih besednih vrst), gole ali zložene besedne zveze v okviru glagolskega stavka pa veljajo za stavčne člene, ki so lahko po obliki tudi stavčni, tj. odvisniki. V bistvu gre pri tem za »poskus, da bi se iste stvari prepoznale in poimenovala kot enake, čeprav so na različnih ravninah«, kot je v zvezi z obravnavanjem podobne skladijske problematike zapisal Toporišič (1982, 26).

Ker je neodvisniški stavčni člen, tj. (nestavčni) osebek, povedek, predmet ali prislovno določilo, vedno le del glagolskega stavka, bi moralo ob dosledno strukturalnem pojmovanju enako razmerje med delom in celoto veljati tudi za odvisniški stavčni člen v odnosu do nadrednega stavka, tj. glavnega stavka ali odvisnika neposredno višje stopnje. Odvisnik tako v tem pristopu po svoji naravi v bistvu ni nič drugega kot sestavnik svojega nadrednega stavka. Podredno zložena poved torej ne sestoji iz zaporedja glavni stavek + odvisnik(a/-i), saj je prekrivna s

osnovnošolskih učbenikov Marije Jalen za slovenski jezik: »Opozoril bi še, da posamezne vrste odvisnikov (npr. osebkov /.../, predmetni /.../, prislovni /.../, prilastkov /.../) enostavno so stavčni členi, ne pa da bi jih 'nadomeščali'. To so stavčni členi, ki pa imajo ustroj stavka/!« (1970/71, 248; 1982, 386); prim. tudi naslednjo Toporišičevo pripombo (v zvezi s preglednico, ki naj bi podajala »podredno strukturo stavkov«): »Tu bi ločili strukturo prostega in zloženega stavka /= enostavne in zložene povedi/ v tem smislu, da bi pokazali vzporednost stavčnih členov in odvisnikov (osebek = osebkov stavek /= osebkov odvisnik/ ..., tudi povedkovo določilo = povedkov stavek /= povedkov odvisnik/).« (1970/71, 249; 1982, 387.) (2) Prim. mnenje Vidovič Muha (1984) v oceni Toporišičeve NSS, in sicer v zvezi z »avtorjevo doslednostjo/ strukturalnega videnja knjižnojezikovnih pojavov« (145): »Bistveni kakovostni premik od t. i. tradicionalne slovnice (SS 1956) pa tudi Breznikovih pomeni namreč pojmovanje odvisnikov samo kot oblike stavčnih členov, kar je dokazano z dejstvom, da je za njihovo določanje mogoče uporabiti ista (štirivrstna) merila kot za nestavčne, se pravi za gole (besedna vrsta v določeni skladijski vlogi) ali zložene besedne zveze. Ohranjena je tudi enaka podčrtovalna simbolizacija /.../« (145–46.) Avtorica omenja tudi »pretvorben/o/ povezav/o/ med odvisniškimi in besednovrstnimi (besednozveznimi) oblikami stavčnih členov« (144). (3a) Dular (1982) v skladu s strukturalnim pojmovanjem odvisnih stavkov meni, da pri predmetnih odvisnikih ne gre za »kompenzacijo« vezave, ampak za njeno posebno obliko, ki je napovedljiva iz glagola v nadrednem stavku (112). Kot opozarja avtor, imajo vezniške besede v predmetnih odvisnikih podobno vlogo kot končnice pri običajni vezavi, kolikor se na te odvisnike gleda z vidika glagola, ki jih veže (p. t.). Dular predmetne odvisnike kljub temu prišteva med nesklonske vezavne oblike (111), čeprav imajo sklonsko vrednost (p. t.) oz. so skladijske sopomenke navadne vezave, ki jo avtor imenuje sklonska (111, 141). (3b) Dular sklonsko vrednost predmetnih odvisnikov dokazuje s pretvorbami oz. z značilnimi sklonskimi vprašalnicami (111–12), saj se sklonska vrednost odvisnika ne določa na podlagi njegove lastne (notranje) skladijske zgradbe, ampak na podlagi vodilnega glagola (142). Avtor poleg tega opozarja, da je lahko sklonska vrednost odvisnika razvidna tudi iz soodnosnice v nadrednem stavku, ki je pri vezavi po Dularjevem mnenju – »kolikor /je/ lahko preveril« (153) – večinoma opustljiva – »razen ob nekaterih sicer neprehodnih glagolih« (gre za TO, da ...), vendar jo lahko vedno vstavimo: *Zvedel sem (TO), da bo prišel* (112).

pojmom glavnega stavka, katerega del je tudi odvisnik.³ Ustaljeno označevanje zgradbe podredno zložene povedi z S-i (simbol za glavni stavek je lahko večji, vsekakor pa je vedno najvišje v hierarhiji; položaj S-ov za odvisnike, ki se lahko podčrtujejo tako kot navadni stavčni členi ali njihovi deli, je odvisen od njihove stopnje; medstavčno razmerje se nakazuje s poševnico)⁴ bi bilo treba spremeniti, kolikor ne implicira sestavniškega razmerja med nadrednim stavkom in odvisnikom, ali pa ohranjeni simbolizaciji enoznačno pripisati tu prikazano razumevanje.⁵

Jezikoslovni termin *podredno zložena poved* se tako na prvi pogled sicer zdi nepotreben (odvečen), dejansko pa njegovo ohranitev upravičuje ravno sistemski paralelizem. Ker je namreč temeljna delitev zložene povedi na podredje in priredje (ter t. i. sooredje) in ker je v okviru medstavčnega priredja pojmovno in terminološko razločevanje med povedjo kot celoto in stavki kot njenimi deli nujno, je še vedno

³ (1a) Tak pogled v strukturalno zasnovani slovnici sodobne angleščine uveljavljajo Quirk idr. (1985, 44–45, 987–91), ki opozarjajo, da je zaradi enakofunkcijskosti besed, besednih zvez in odvisnikov označevanje dela povedi brez odvisnika s stavkom ravno tako neupravičeno kot enako poimenovanje dela povedi brez enakofunkcijske besede ali besedne zveze (991). (1b) Sestavniško pojmovanje odvisnika je značilno tudi za dopolnjevalno (korpusno) slovnico sodobne angleščine (Biber idr. 1999, 192), katere opisni aparat nasploh je večinoma prevzet iz že omenjene Velike slovnice angleškega jezika (Biber idr. 1999: VIII). (2) V tem smislu je treba razumeti tudi Toporišičev novejši pojem *stavčje*, ki pomeni podredno zloženo poved (2000, 562), tj. (nujno) zvezo nadrednega in odvisnega stavka (637), ki je samo neke vrste razširjeni prosti stavek (672). Prim. avtorjevo opredelitev stavčja v *ESJ* (1992, 307): »Nadrejeni stavek s še kakim stavkom kot svojim sestavnim delom, npr. *Obljubil je, da pride*, kjer se *da pride* nanaša na glavni stavek *Obljubil je (obljubiti kaj)*. Prim. še stavčje z več stavki: *Ko sedim, hitro pišem, da ne bi zamudil poštarja* (prim. *Sede hitro pišem zaradi poštarja*).« Na drugem mestu je *stavčje* (s terminološko dvojnico *sostavčje*) definirano takole: »Zveza stavkov, v kateri je kak njegov vezljivostni člen izražen z odvisnikom: *Povem vam, kar mi je bilo naročeno; Mislim sem, da bo huje; Kdor laže, krade*.« (Toporišič 1992, 296.) Tudi Biber idr. (1999, 1069) t. i. stavčno enoto opredeljujejo kot zgradbo, ki sestoji iz neodvisnega stavka in enega ali več vanj vključenih odvisnikov. (3) Ohranjanje predstrukturalne predstave, da podredno zložena poved sestoji iz linearne zveze glavni stavek + odvisnik in da drugi ni del prvega, ob hkratnem pojmovanju odvisnika kot stavčnega člena v obliki stavka nekoliko spominja na »deloma zabrisano« hierarhizacijo /stavčnih/ členov« v slovnici štirih, v kateri prilastek ni jasno opredeljen kot del (katerega koli) stavčnega člena, kar je vse kritiziral že Toporišič (1969, 82; 1982, 149). (4) Poleg tega se zdi nesestavniško pojmovanje razmerja med nadrednim in odvisnim stavkom nesprejemljivo tudi zaradi mehanicističnega pojmovnega razločevanja med povedjo in stavkom v smislu celote in njenega dela, kot ga je v slovensko jezikoslovje vpeljal Toporišič. Ti temeljni skladenjski enoti se namreč lahko opredeljujeta tudi drugače, npr. tako kot v delu češkega jezikoslovja, kjer se stavek pojmuje kot abstraktni skladenjski vzorec na ravni jezikovnega sistema, poved pa kot njegova uresničitev v govoru (Grepil-Karlik 1998, 20–22) oz. kjer stavek kot jezikovna predstavitev določene vsebine (propozicije) sam po sebi še ni poved, to pa postane, če je nadgrajen s sporazumevalno-pragmatičnimi sestavinami, ki omogočajo, da opravlja svojo sporazumevalno vlogo (Uhlířová 1994, 90).

⁴ Gl. še M. Križaj Ortar idr. (2001a, 36–37).

⁵ Prim. drugačne diagrame pri Quirku idr. (1985, 45, 988–91).

smiselna tudi raba izraza *podredno zložena poved*, saj jo kljub njegovi sopomenskosti s poimenovanjem *glavni stavek* utemeljuje prav potreba po hierarhično enakovrednem pojmovnem in poimenovalnem razlikovanju v razmerju do priredno zložene povedi. Ker pa je iz praktičnih razlogov koristno poimenovati tudi tisti del glavnega stavka, ki ni odvisnik, bi morebiti to terminološko vlogo lahko opravljalo poimenovanje *matični stavek*, ki je iz tuje strokovne literature sicer znano, v slovenskem jezikoslovju pa se ne uporablja.⁶ S tem bi bila dosežena razlikovalnost s sorodnim izrazom iz sinhronnega slovenističnega jezikoslovja, tj. s terminom *matrični stavek*, ki se uporablja v povezavi s pretvorbo stavka s povedkovim prilastkom (dopolnilnikom) v sopomensko zvezo istoosebkih stavkov, od katerih povedek prvega (t. i. osnovnega ali matričnega) stavka vsebuje polnopomenski glagol, povedek drugega pa izpovedkovoprilastkovno povedkovo določilo ob pomožnem glagolu *biti* (Pogorelec 1972; 1974/75). Po odvisnikih kot stavčnih oblikah stavčnih členov se tako ne sprašujemo s kombinacijo znane vprašalnice, ki velja tudi za običajne (nestavčne) stavčne člene, in nadrednega stavka, ampak z zvezo *vprašalnica + povedek matričnega stavka*.

Pri tem se je treba zavedati, da so med štirimi merili, uveljavljenimi pri določanju stavčnih členov in njihovih delov, tj. pomen, položaj v stavčni zgradbi, vprašalnica in oblika (Toporišič 2000, 606), dve taki, ki terjata pri odvisniških stavčnih členih nekoliko drugačno formulacijo: (1) medtem ko se po (nepovedkovih) stavčnih členih v nestavčni obliki sprašujemo z zvezo *vprašalnica + povedek*, je pri stavčnih členih v stavčni obliki način spraševanja tak, kot je navedeno zgoraj; (2) razlika med obema skladijskima tipoma stavčnih členov oz. njihovih delov je v bistvu predvsem formalna, saj zgradba odvisnikov ni besednovrstna ali besednozvezna, ampak stavčna. Ker pa sta vprašalnica in oblika pri določanju stavčnih členov drugotnega pomena (prva izhaja iz pomena, druga pa iz položaja v stavčni strukturi), se zdi, da z nakazano specifikacijo enovitost množice stavčnih členov v nestavčni in stavčni obliki ni načeta v tolikšni meri, da bi bilo s tem onemogočeno njihovo v bistvu enotno pojmovno zajetje.⁷

Primer: *Rekel je, da pride, ko bo utegnil*. V tej podredno zloženi povedi, ki je istovetna z glavnim stavkom, ima zveza *rekel je* vlogo matričnega stavka. Odvisnik prve stopnje je predmetni odvisnik *da pride, ko bo utegnil*, odvisnik druge stopnje pa časovni odvisnik *ko bo utegnil*. Če se matrični stavek ne pojmuje zgolj kot del glavnega stavka brez odvisnika, ampak tudi kot del katerega koli odvisnega stavka brez odvisnika neposredno nižje stopnje, torej kot del nadrednega stavka brez odvisnika, potem ima v tem primeru vlogo matričnega stavka (v okviru odvisnika prve stopnje) tudi zveza *da pride*.⁸

⁶ Quirk idr. (1985, 991) uporabljajo izraz *matrix clause*, ki se v srbohrvaščino prevaja kot *matična rečenica* (Kristal 1996, 205). V češkem jezikoslovju je v rabi poimenovanje *věta maticová* (Grepl-Karlik 1998, 42, 187).

⁷ Glede hierarhije meril za določanje stavčnih členov prim. Cazinkiča (2000/01, 29–30), kjer se ob naslonitvi na S. Kordić (1995, 21, 38–39) v zvezi z oziralniki za stavčnočlensko vlogo uporablja termin *skladijsko-pomenska vloga*.

⁸ Kot je razvidno iz analiziranega primera, gre pri tem za veriženje podrednih skladijskih zgradb, o katerem je pisal Mikuš, ki pa je sintagmo pojmoval funkcionalistično. V dani

Iz povedanega sledi nujnost drugačnega razumevanja meja med glagolskimi stavki v podredno zloženi povedi, ki se ne opira zgolj na preštevanje določnih glagolskih oblik v taki povedi, ampak upošteva tudi hierarhična razmerja med delom in celoto na vseh ravneh skladske zgradbe.⁹

2 Razmerje med odvisnikom in nadrednim stavkom v strokovni literaturi

Kot navaja Matthews (1981, 190), zgodnejše slovnice angleškega jezika odvisnika niso obravnavale kot vključenega v nadredni stavek, za učinkovito kritiko takega pojmovanja pa je poskrbel Jespersen (1924). Ta poudarja, da poseben izraz za tisto, čemur se običajno pravi *glavni stavek*, sploh ni potreben, saj tudi za poimenovanje ostanka povedi brez »sopomenskih« (enakofunkcijskih) izrazov v nestavčni obliki, tj. besed in besednih zvez, ni nobenega razloga, ker ne gre za samostojno slovnico kategorijo (105–106). Poleg tega danski anglist opozarja na (v angleščini) pogoste primere, ko opredelitev glavnega stavka v smislu ostanka povedi brez odvisnika vodi celo v označevanje nepomenonosnega ali najmanj pomenljivega dela povedi za glavni stavek (106).¹⁰

2.1 Toporišič

Toporišič je že v *SKJ 1* zapisal, da imajo v »zloženem stavku« vlogo stavčnih členov ali njihovih delov tudi celi odvisniki (1965, 68), v *SKJ 3* pa, da je »podredno zloženi stavek« »tisti, ki ima ob povedku v glavnem stavku za stavčne člene tudi enega ali več odvisnih« (1967a, 181). Poleg tega so v tem srednješolskem učbeniku odvisniki prikazani v okviru obravnave posameznih stavčnih členov kot njihove stavčne oblike (Toporišič 1967a, 185–202).¹¹

podredno zloženi povedi ima tako matični stavek v okviru glavnega vlogo diferenciacije, medtem ko ima odvisnik prve stopnje vlogo identifikacije; v okviru odvisnika prve stopnje ima matični stavek spet vlogo diferenciacije, medtem ko ima odvisnik druge stopnje vlogo identifikacije. Gl. Vidovič Muha (1994, 236, 240).

⁹ Čeprav sta v sodobnem slovenističnem jezikoslovju uveljavljena strokovna izraza *osebna/neosebna glagolska oblika*, je primernejša terminološka dvojica *določna/nedoločna glagolska oblika*, saj se omenjeni skupini oblik ne ločita samo po (ne)izražanju glagolske osebe, ampak tudi po (ne)obvestilnosti glede glagolskih kategorij časa in naklona. Predlagana poimenovalna dvojica prav tako ni prekrivna s strokovnima izrazoma *določni/ nedoločni glagol*, ki poimenujeta t. i. vrsto glagolskega dejanja, tako da se poimenovanje *določni glagol* nanaša na »/p/rvi, preprostejši člen glagolskih dvojic kakor *nesem – nosim, grem – hodim, peljem – vozim, peljem – vodim*« in »/i/zraža enkratno, konkretno, usmerjeno dejanje nasproti večkratnemu, splošnemu, neusmerjenemu, npr. *Grem na sprehod* (sedaj, tja in tja) proti *Hodim na sprehod* (na sploh, večkrat, zmeraj)« (Toporišič 1992, 28).

¹⁰ Matthews (1981, 237–38) ravno tako meni, da je odvisnik praviloma sestavni del nadrednega stavka, saj je tudi besedna zveza, ki ima enako skladsko vlogo kot odvisnik, vključena v stavek.

¹¹ Odvisniki so navedeni na koncu obravnave posameznih stavčnih členov, resda kot njihova nadomestila, že pri Brezniku (1916, 238–58; 1934, 213–37), čeprav deloma brez t. i.

Tudi v avtorjevi *NSS* je izkazana kritika predstrukturalnega pojmovanja odvisnika.¹² *NSS* (1982, 26–27) po zgledu na tipologijo besednih zvez podredne zveze stavkov deli na vezavne, primične in ujemalne, pri čemer so prvo zveze s predmetnim odvisnikom, drugo pa zveze s prislovnodoločilnim odvisnikom. Tretji tip podredja Toporišič sicer imenuje prilastkovni ujemalni (27), iz (podčrtanih) primerov, ki jih navaja (26), pa je razvidno, da so pravzaprav mišljene zveze z oziralnimi odvisniki, in to ne samo prilastkovimi (prim. tip *KDOR LAŽE, tudi krade*, kjer gre za osebkov odvisnik). Pri ponazarjanju simbolizacije (27) avtor omenja še četrti tip, in sicer prisojevalne zveze tipa *Fant je bil, KOT BI PONOREL*, kjer gre v bistvu za povedi z odvisnikom povedkovega določila, ki ga ne uvajajo oziralniki (gotovo bi sem sodile tudi zveze s tovrstnim odvisnikom povedkovega prilastka).¹³ V ozadju Toporišičevega pojmovanja prilastkovnih zvez stavkov je verjetno Tomšičevo enačenje oziralnih in prilastkovih odvisnikov (1956/57, 134).¹⁴

povedkovega odvisnika (1916, 239), v slovnici štirih (Bajec idr. 1964, 325–34) pa so odvisniki obravnavani ločeno.

¹² Gl. (1) v op. 2.

¹³ Ujemanje, vezava in primik so načini za izražanje podrednega skladenjskega razmerja (Dular idr. 1989, 122–25), prisojanje pa ni (skladenjsko) razmerje (Grepl-Karlik 1998, 415), kot beremo pri Toporišiču (2000, 556) in Dularju idr. (1989, 125), saj prisojevalno dejanje skupaj z nanašalnimi tvori prozodijsko dejanje, ki je eno izmed poddejanj govornega dejanja (Grepl-Karlik 1998, 410–11). Prisojevalno dejanje je raba takih glagolskih ali neglagolskih izrazov v vlogi povedka, ki s svojim pomenom tvorcu omogočajo, da (a) prisodi kako značilnost (lastnost, stanje, spremembo stanja, dejavnost) prvine predmetnosti, na katero kaže z osebkovim izrazom, in/ali da (b) označi razmerja med prvinami predmetnosti, kot jih zamejujejo (delimitirajo) samostalniški izrazi: (a) *Peter spi/je zaspal/je zaspan/je zaspanec*; (b) *Peter ljubi Marijo* (415). Pridevniki in samostalniki imajo lahko vlogo povedka le, če so verbalizirani z vezjo *biti* (416). Medtem ko nanašalni izrazi kažejo na predmete govora, se s povedkovimi izrazi reči in pojavi ne označujejo, ampak se o njih kaj pove (415). Izbira nanašalnih izrazov je tako v veliki meri odvisna od sporazumevalnega položaja, izbira povedkovih izrazov pa od zmožnosti tvorca, da se odloči za tak izraz, ki mu bo s svojim pomenom omogočal, da bo kar najprimerneje označil spoznavane značilnosti prvin predmetnosti ali razmerij med temi prvinami (Grepl-Karlik 1989, 27). Tvorec ne prisoja izrazom v osebkovem položaju – tako opredeljujejo prisojanje Dular idr. (1989, 125) –, ampak prvinam predmetnosti, na katere ti izrazi kažejo, zato gre za prisojevalno dejanje tudi v primerih, ko prvina predmetnosti, o kateri se kaj pove, ni (ali ne more biti) identificirana z jezikovnimi sredstvi, ampak npr. s kretnjo ali z neposredno oz. zamišljeno zaznavo: *Čudovito; Čakalnica* (Grepl-Karlik 1998, 415). Ker prvinam predmetnosti prisojene značilnosti ali razmerja med temi prvinami niso nujno stalna in stvarna, je za prisojevalno dejanje bistvena časovna in naklonska aktualizacija značilnosti ali razmerja (416). Prisojevalno dejanje je tako aktualizirano, tj. časovno-naklonska specifikacija značilnosti prvine predmetnosti in/ali razmerij med temi prvinami (p. t.). Formalni eksponenti te specifikacije so oblike glagolskih časov in naklonov v povedku, ki niso odvisne od nobenega drugega izraza v stavku oz. niso sredstvo nobenega skladenjskega razmerja med izrazi; ti prisojevalni kategoriji sta torej skladenjsko samostojni, zato ju lahko v določenih okoliščinah nadomeščajo druga sredstva, zlasti intonacija: *Ogenj!* (p. t.). Prim. Dularja idr. (1989, 125).

¹⁴ (1) Podobno Toporišič (1967a, 200) omenja, da ima oziralni stavek v zvezi *tam, KJER MURKE CVETO* vlogo prilastka. (2) S t. i. morfemi odvisnikov v jedrnem delu t. i.

Kljub kritiki v *NSS SS* glede pojmovanja razmerja med nadrednim in odvisnim stavkom ni dosledna (Toporišič 1984, 506–517; 2000, 636–46). Iz slovnične obravnave podredne zveze stavkov nasploh je jasno razvidno, da odvisnik po njenem ni sestavni del nadrednega stavka iste povedi in da podredno zložena poved sestoji iz glavnega stavka in enega ali več odvisnikov, tako da glavni stavek velja za neke vrste ostanek podredno zložene povedi brez odvisnika oz. odvisnikov (1984, 506–507; 2000, 636–37). Opredelitve posameznih odvisnikov pa so v *SS* vsaj deloma take, kot da naj bi nadredni stavek odvisnega vseboval (1984, 508–10, 516–17; 2000, 638–40, 645–46), kar je v popolnem sovočju s strukturalnim pojmovanjem odvisnikov kot (delov) stavčnih členov v obliki stavka, le t. i. prislovni (= prislovnodoločilni) odvisniki se večinoma opredeljujejo v smislu »stavčno prislovno določilo *h* glavnemu ali nadrednemu odvisnemu stavku« (1984, 510–16; 2000, 640–45). Nasprotno pa je definicija odvisnega stavka v Toporišičevi *ESJ* (1992, 158) glede razmerja med nadrednim stavkom in odvisnikom ustrežnejša, saj je v njej odvisnik opredeljen kot »/s/tavek, ki opravlja vlogo stavčnega člana glavnega (oz. sploh nadrednega) stavka«, le da bi bilo treba dodati, da nekateri odvisniki opravljajo vlogo dela stavčnega člana nadrednega stavka.¹⁵

vezniške zveze se ne potrjuje samo vezavnost, kot meni Toporišič (1982: 26), ampak tudi primičnost. Prim. poleg avtorjevega primera za prvo (*TEGA/ ne vem, če ti je kdo povedal*) tudi zgled za drugo (*TAKO je bilo mraz, da je drevje pokalo*, kar je poudarjalna različica v *NSS* navedene povedi *Bilo je mraz, da je drevje pokalo*). *SS* (2000, 637) je v zvezi s tem ustrezno splošnejša: »V nadrednem /≠ matičnem/ stavku ima odvisnik lahko s o o d n o s n i i z r a z (večinoma zaimek), ki razločneje kaže, za katere vrste odvisnik gre! /.../ Tak soodnosni izraz je stilno pogojen, krepitven, uporabljamo pa ga zlasti za poudarjanje.« (3) Kot je razvidno že iz obeh navedenih primerov, poimenovanje *morfem odvisnika* (Toporišič 1982, 26) oz. *stavčni morfem* (1992, 308) ni primerno, saj soodnosni izraz ni nujno enomorfemski (prim. zgoraj *t-ega* in *t-ak-o*). Ker je t. i. soodnosnica – poimenovanje navaja *ESJ* (1992, 294) – večinoma rabljena napovedovalno (kataforično) – taki so tudi vsi zgledi iz *SS* (2000, 637) –, se terminološko uporablja tudi izraz *kazalec* (*napovedovalec*) zveze (Dular idr. 1990, 54), čeprav so možne tudi zveze tipa *Kdor ne dela, TA naj ne jé*, kjer je soodnosnica rabljena navezovalno (anaforično). (4) Dular (1982, 194–95) v zvezi z oziralnimi predmetnimi odvisniki govori o vstavljenih neoziralnih zaimkih v matičnem stavku kot o razmernicah, ki so v predložni rabi po njegovem mnenju »skoraj« nujne, češ da je njihovo opuščanje v takih primerih »slogovno opazno« (*Vsak je zgrabil, ZA KAR je utegnil; Tolkel je, PO ČEMER je dosegel; Prekupčeval je, S ČIMER se je izplačalo; Vplival je, NA KOGAR je bilo drugim pretežko*), »če že ne napačno« (**Maščeval se je, NAD KOMER se je bilo drugim pod častjo*). Če je to res, bi bil to morebiti lahko eden izmed načinov za razločevanje med (opustljivimi) predlogi in (neopustljivimi) prostimi glagolskimi morfemi, ki so s predlogi v enakoizraznem (homonimnem) razmerju. T. i. razmernice Dular omenja tudi v povezavi z odvisniki nasploh (1982, 112). (5) Soodnosnice odvisnikov je treba ločiti od kazalnih zaimkov kot sestavin večbesednih enodelnih veznikov, ki sestojijo iz predloga, kazalnega zaimka in »pravega« veznika: *KLJUB TEMU DA je nenehno delal, je komaj izhajal, S TEM, DA si len, škoduješ sebi in drugim* (Toporišič 2000, 427–28; Gorjanc 1998, 370). Da so taki kazalni zaimki rabljeni zgolj napovedovalno, je razvidno iz pretvorbe, ob kateri zaimek izgine: *KLJUB NENEHNEMU DELU je komaj izhajal; Z LENOBO škoduješ sebi in drugim* (Gorjanc 1998, 371; Toporišič 2000, 428).

¹⁵ Pojmovanje odnosa med nadrednim in odvisnim stavkom v smislu linearne zveze name-

Ta nedoslednost se zdi toliko bolj nepotrebna, če vemo, da je že Breznik zapisal, da »odvisni stavki tvorijo kak člen glavnega stavka« (1934, 207).¹⁶ Res pa že isti avtor takoj zatem trdi tole: »Odvisni stavki so do glavnega stavka v istem razmerju, kakor so stavčni členi prostega stavka do povedka.« (P. t.). Iz povedanega sledi, da je šlo že pri Brezniku v zvezi s pojmovanjem narave odvisnikov in njihovega razmerja do nadrednega stavka za neke vrste notranjo napetost, ki je ni odpravilo niti poznejše strukturalno jezikoslovje.

2.2 Orešnik

Orešnik (1992, 157–60) sicer trdi, da odvisniki praviloma opravljajo stavčnočlensko vlogo »v nadrednih zgradbah«, in to ponazarja z zgledom *Janez pravi, da je tukaj*, v katerem opravlja odvisnik *da je tukaj* vlogo premege predmeta »v nadredni zgradbi, katere ostali !/ besedi sta *Janez pravi*« (157). Kljub temu ni povsem jasno, ali avtor odvisnik res pojmuje kot del glavnega oz. nadrednega stavka, saj na drugem mestu pravi, da je v zgledu *Janez pripoveduje, da bi se pomirilo, ko bi se moglo* glavni stavek samo *Janez pripoveduje*, medtem ko naj bi bila odvisnika *da bi se pomirilo* in *ko bi se moglo* (158–59).¹⁷ Orešnik pri tem celotno podredno stavčje *da bi se pomirilo, ko bi se moglo* ustrezno označuje kot vsebinsko ali namerno na podlagi vrednosti (v tem primeru dvoumnega) »prvega odvisnika«, ki pošlje v imenu celega podrednega stavčja v matični stavek prazno samostalniško zvezo ali prazno prislovno zvezo namena (p. t.).¹⁸

Avtor namreč v zvezi z umestitvijo odvisnika v nadredno zgradbo predlaga tako rešitev v okviru pomenskega (ne skladenjskega) modula, po kateri vsak odvisnik odpošlje v matični stavek prazno (= predmetnopomensko izpraznjeno) besedno zvezo, ki je označena kot soodnosnica odvisnika, tako da se mora natančno vedeti, katera soodnosnica sodi h kateremu odvisniku (157).¹⁹ Odvisnikova prazna besedna zveza naj bi v matičnem stavku delovala na naslednje tri načine, ki po Orešnikovem zatrjevanju drug drugega ne izključujejo, vsak zase pa ni povsem enoumno določen, zato so možni vir dvoumnosti: (1) odvisnikova prazna besedna zveza si v matičnem stavku poišče ustrezno besedno zvezo, ki še ni zasadena s slovarskim gradivom, in ta začne delovati kot soodnosnica odvisnika; (2) odvisnikova prazna besedna zveza

sto sestavniškega razmerja je značilno tudi za Dularja idr. (1990, 54–55, 58), Korošca (Dular-Korošec 1991, 36) in M. Križaj Ortar idr. (2001a, 35–37).

¹⁶ Prim. na drugem mestu: »P/odrejeni stavek se imenuje **odvisni stavek** in tvori kak člen /.../ glavnega stavka.« (Breznik 1934, 198.)

¹⁷ Orešnik na drugem mestu glavne in odvisne stavke opredeljuje tako, da lahko vsebujejo stavčne člene, ki so stavki (namreč odvisniki) tudi sami (1990, 117, 127; 1999, 112).

¹⁸ Orešnik uporablja namesto izraza *matični stavek* na tem mestu poimenovanje *glavni stavek*.

¹⁹ (1) Orešnik tu in v nadaljevanju ne govori o matičnem stavku, ampak o nadredni zgradbi. (2) Avtor uporablja namesto izraza *soodnosnica* termin *odnosnica*, ki pa za poimenovanje formalnega eksponenta odvisnika v matičnem stavku ni najprimernejši, saj je običajen za označevanje jedra samostalniških (in nekaterih prislovnih) zvez. Raba tega termina v Orešnikovem primeru implicira neustrezno pojmovanje, da so vsi odvisniki v resnici prilastkovi. Gl. (2–5) v op. 14.

si v matičnem stavku poišče ustrezno besedno zvezo, ki je že zasedena s primernim slovarskim gradivom (tj. takim, ki je lahko soodnosnica odvisnika), in ta začne delovati kot soodnosnica odvisnika; (3) odvisnikova prazna besedna zveza si ustvari v matičnem stavku novo stavčnočlensko mesto, in to začne delovati kot soodnosnica odvisnika (p. t.).²⁰

Ta rešitev torej predvideva, da ima na pomenski ravni vsak odvisnik v matičnem stavku svojo soodnosnico, ki pa je samo včasih tudi ubesedena (157).²¹ Pri tem naj bi bila odvisnikova soodnosnica prazna prislovna zveza, če je odvisnik prislovni, sicer pa naj bi imela vlogo odvisnikove soodnosnice prazna samostalniška zveza (p. t.). Ta pomenski modul mora določiti vrsto odvisnika (ali možne vrste odvisnika), preden odpošlje v matični stavek odvisnikovo prazno besedno zvezo, saj ta prinaša tudi podatek o vrsti odvisnika (157–58). Ta podatek je med drugim potreben zato, ker je notranja (skladenjska in/ali slovarska) zgradba odvisnikove soodnosnice deloma odvisna od vrste samega odvisnika (158): prim. *Janez pripoveduje (TO), da se bo pomirilo*, kjer je odvisnik *da se bo pomirilo* neprislovni, in sicer predmetni (prim. *Janez pripoveduje O TEM, ...*), proti *Janez pripoveduje (ZATO), da se bo pomirilo*, kjer je enakoizrazni odvisnik prislovni, in sicer namerni (prim. *Janez pripoveduje ZATEGADELJ, ...*).

3 Dve vrsti odvisnikov

Odvisniki, ki so stavčne oblike (nepovedkovih) stavčnih členov (osebka, predmeta in prislovnega določila), se hierarhično ločijo od odvisnikov, ki so stavčne

²⁰ Razlika med prvim in tretjim načinom delovanja odvisnikove prazne besedne zveze je očitno v številu obveznih udeležencev v matičnem stavku, saj glagol ali kaka druga sestavina povedja v prvem primeru odpira eno (sicer nezasedeno) vezljivostno mesto več kot v tretjem.

²¹ (1) Orešnik opozarja, da je lahko ista prazna besedna zveza soodnosnica več kot enega odvisnika: *TISTO, kar so že vedeli in česar so se bali* (159). Verjetno to velja samo za priredno zloženi odvisnik oz. t. i. priredje odvisnikov. Ker je odvisnik po svojem bistvu zgolj in samo stavčni člen (ali njegov del) v obliki stavka, se zdi primeren edinole izraz *priredno zloženi odvisnik* kot strukturni ustreznik (enega) priredno zloženega stavčnega člena (ali njegovega dela). Konkurenčno poimenovanje *priredje odvisnikov* namreč neustrezno implicira, da je tudi navadnih stavčnih členov (ali njihovih delov) več; to pa je pojmovanje, ki je bilo značilno za predstrukturalno jezikoslovje (Bajec idr. 1964) in ki je že bilo deležno utemeljene kritike (Toporišič 1967b, 256; 1968, 184; 1982, 131–32, 166). (2) Orešnik poleg tega poudarja, da so glede soodnosnice posebnost prosti oziralni odvisniki (159). »e tak odvisnik uvaja predložna zveza, sestavljena iz predloga in oziralnika, odvisnik odpošlje v matični stavek svoj predlog in prazno samostalniško zvezo: *Sem (OB TO/OB VSE/OB VSE TO), OB KAR pač sem* (p. t.). Kadar ima oziralnik splošni pomen, se lahko njegov antecedent okrepi z izrazom, ki vsebuje pomensko sestavino 'vsak' oz. 'ves' (tj. s celostnim zaimkom), to sestavino pa mora odvisnikova prazna besedna zveza prenesti v matični stavek: prim. *na (VSAKEM) kraju, kjer boš stala, bo pognala cvetlica proti na (TISTEM) kraju, kjer boš stala, bo pognala cvetlica* (160).

oblike delov stavčnih členov (obsamostalniškega oz. obprislovnega prilastka, povedkovega določila in povedkovega prilastka).²² Medtem ko so osebkov, predmetni in prislovnodoločilni²³ odvisnik neposredni sestavniki²⁴ nadrednega

²² (1) Ker je določna glagolska oblika temelj glagolskega stavka, stavčna »pretvorba« celotnega povedka seveda ni mogoča, zato tudi ni povedkovega odvisnika. (2) Razlika med deli stavčnih členov je v tem, da je povedkovo določilo s pomenskega vidika obvezno, medtem ko sta navadni in povedkov prilastek v tem smislu fakultativna. Izjema so nekatere zveze, v katerih je neopustljivost obsamostalniškega prilastka posledica strukturnih ali pomenskih razlogov: *Videl sem ga PREJŠNJI teden; To je človek TRDNIH nazorov*; prim. M. Ivić (1983, 179–87, 189–96), po kateri izpust t. i. obveznega determinatorja (a) vodi v nesmisel ali (b) povzroča spremembo slovnične vloge oz. smisla: (a) *dekle ČRNIH oči* > **dekle oči*; (b) *Čakal je VSO pomlad* (Kako dolgo je čakal?) > *Čakal je pomlad* (Kaj je čakal?) (180, 184, 185, 189).

²³ (1) Ob stavčnočlenski klasifikaciji odvisnikov je ohranitev tradicionalnega poimenovanja *prislovni odvisnik* neprimerna (Toporišič 2000, 640; Dular idr. 1990, 54–55). To velja še toliko bolj, ker prihaja s tem do križanja z drugima dvema delitvama, ki ju navaja Toporišič in pri katerih gre res za prislovne odvisnike. V okviru prve členitve odvisnikov se namreč v *SS* (brez razvidnega merila) navajajo vsebinski, neprislovni oziralni in prislovni odvisniki (Toporišič 2000, 637–38), druga razvrstitev pa temelji na tem, katero besedno (pod)vrsto odvisniki nadomeščajo (638). V novem srednješolskem učbeniku za slovenski jezik se že uporablja pravilni izraz *prislovnodoločilni odvisnik* (Križaj Ortar idr. 2001a, 35, 36; 2001b, 17). (2) Kot priznavajo njegove avtorice, analogije s stavčnimi členi niso uspеле izpeljati v celoti, tako da se po eni strani po tradiciji navaja prislovno določilo vzroka (Križaj Ortar idr. 2001a, 29, 30), na drugi strani pa vzročni, namerni, pogojni in dopustni odvisnik (35), kar pomeni, da so ti odvisniki še vedno poimenovani po podvrstah prislovnega določila vzroka, ne pa po temeljni vrsti (Križaj Ortar idr. 2001b, 17). Te nedoslednosti, na katero so po trditvi samih avtoric že doslej pogosto opozarjali dijaki (p. t.), ne bi bilo, če bi učbenik izhajal iz poimenovalnega paralelizma med običajnimi stavčnimi členi in njihovimi odvisniki, kot ga je v *SS* razvil Toporišič. Ta navaja naslednje vrste (in podvrste) prislovnih določil (Toporišič 2000, 619–27, 640–45): (a) prostor ali kraj (mesto, cilj, izhodišče, pot in razmeščenost); (b) količina prostora ali poti oz. prostorska razsežnost; (c) čas; (č) količina časa; (d) lastnost in (e) vzročnost (ozir, vzrok, namen/namera, pogoj, dopuščanje/dopustnost). (3) Vendar se tudi v *SS* kaže nedoslednost pri prislovnih določilih količine časa, mere in lastnosti: (a) prislovno določilo količine časa se namreč pomensko deli na dve podvrsti, tj. na dolžino trajanja in na pogostnost, v okviru katere se dalje razlikuje med obdobjnostjo, kratnostjo, navado, nepretrganostjo, veliko in majhno pogostnostjo, a le v nestavčni obliki (Toporišič 2000, 622), ne pa tudi v obliki odvisnika, ki je ponazorjen z enim samim primerom (641); (b) tudi prislovno določilo mere se členi glede na to, ali izraža veliko, srednjo ali majhno mero, le v svoji nestavčni različici (624, 642); (c) pri prislovnem določilu lastnosti je sicer večina podvrst navedenih tudi pri odvisnikih – gre za (pravi) način (622–23, 642), primeri oz. primerjanje (623, 642), mero oz. količino (624, 642), sredstvo ali orodje (623–24, 643) in posledico ali izid (624–25, 642–43) –, vseeno pa se omenja po eni strani samo nestavčno prislovno določilo vršilca glagolskega dejanja, pri katerem se kot možna oblika navaja zgolj predložna zveza (625), po drugi strani pa se govori le o izvzemalnem odvisniku, za katerega avtor sicer pravi, da je stavčno prislovno določilo izvzemanja (643), vendar te kategorije v slovnični klasifikaciji nestavčnih prislovnih določil ni.

²⁴ (a) Pojem *neposredni sestavniki* je v svetovno jezikoslovje vpeljal Bloomfield (1933, 161). T. i. analiza na neposredne sestavnike je podobna Hjelmsovemu postopku t. i. dedukcije

stavka, so prilastkov, povedkovodoločilni²⁵ in povedkovoprilastkovni odvisnik sestavniki tega stavka zgolj posredno, tj. prek podredno zložene besedne zveze, ki je v prvem primeru imenska, in sicer samostalniška oz. prislovna, sicer pa glagolska. S strukturnega vidika se obe skupini odvisnikov torej ločita: nadredni stavek, katerega neposredni sestavnik je stavčna oblika stavčnega člena, je resnično podredno zložen, medtem ko pri stavčnih oblikah delov stavčnih členov podredna zloženost ni na ravni celotne povedi, ampak zgolj v okviru besedne zveze (samostalniške, prislovne ali glagolske sintagme), katere neposredni sestavnik so prilastki, povedkovodoločilni oz. povedkovoprilastkovni odvisnik.²⁶ Po odvisnikih, ki so deli stavčnih členov v stavčni obliki, se tako sprašujemo z zvezo ustrezne vprašalnice in dela matičnega stavka, ki je v primeru prilastkovega odvisnika samostalniška (ali prislovna) zveza (lahko tudi gola), v primeru povedkovodoločilnega in povedkovoprilastkovnega odvisnika pa glagol v povedku.

3.1 Pojem obglagolskega prilastka

Predstavljeni nabor stavčnih členov in njihovih delov temelji na Toporišičevi obravnavi te skladenjske problematike (2000, 555–57, 606–28). Vidovič Muha (2000) zmanjšuje število prislovnih določil in uvaja pojem obglagolskega prilastka, s tem pa je ustvarjena podlaga za enako obravnavo podrednih glagolskih zvez in povedkov, ki se zgleduje po paralelizmu med samostalniškimi sintagmami in njihovimi stavčnočlenskimi vlogami: ker ima *SZ sosedov Gorazd*, ki sestoji iz pridevniškega določila in samostalniškega jedra, v stavkih *SOSEDOV Gorazd se rad sprehaja* in *Včeraj sem srečal SOSEDOVEGA Gorazda* po strukturalnem pojmovanju vlogo osebkca oz. predmeta kot celota, v okviru katere ima pridevniška beseda *sosedov* vlogo obsamostalniškega prilastka, naj bi tudi *GZ lepo peti*, ki sestoji iz prislovnega določila in glagolskega jedra, opravljala v stavku *Sonja LEPO poje* vlogo povedka kot celota, v okviru katere bi imela prislovna beseda *lepo* vlogo obglagolskega prilastka.²⁷ Pri tem bi bilo treba za ta del povedka uporabljati tako podčrtovalno simbolizacijo, ki ne bi bila prekrivna z ustaljenim označevanjem t. i.

iz približno istega časa, le da utemeljitelj glosematike za izhodišče analize ne jemlje povedi, ampak celo besedilo (1980, 21–22; danski izvornik je izšel l. 1943). Prim. geslo *stavčni sestavnik* v *ESJ* (Toporišič 1992, 308–309). (b) Strokovni izraz *sestavnik* uporabljata Toporišič (p. t.) in M. Golden (2000, v), v slovenskem jezikoslovju pa je v rabi tudi poimenovanje *skladnik*.

²⁵ Tradicionalno označevanje tega odvisnika kot povedkovega, ohranjeno tudi pri Toporišiču (2000, 638), hierarhično ne ustreza pojmovanju, da gre za stavčno obliko povedkovega določila, ne pa celega povedka – prim. (1) v op. 22 –, še zlasti, če se hkrati (sicer ustrezno) govori o odvisniku povedkovega prilastka (Toporišič 2000, 639).

²⁶ O takem ločevanju med odvisniki prim. Quirka idr. (1985, 988–90), ki obravnavajo povedi z (oziralnim) prilastkovim odvisnikom kot nezložene (990, 719).

²⁷ Avtorica je že v oceni Toporišičeve *NSS* zapisala, da je lahko prislov le obglagolski oziroma obpridevniški (ali obprislovni), pridevnik pa obsamostalniški, zato so prislovni prilastki mogoči le ob izglagolskih samostalnikih: *hoja POČASI < hoditi POČASI, odhod IZ JEZE < oditi IZ JEZE* (1984, 147). Zveze kot *človek TAM* ali *kruh OD VČERAJ* je tako mogoče razlagati le iz zvez z oziralnim prilastkovim odvisnikom, ki vsebuje glagol *biti*: *človek, KI JE TAM – biti TAM; kruh, KI JE OD VČERAJ – biti OD VČERAJ* (p. t.).

povedkovega prilastka, ohraniti pa bi morali tudi terminološko razločevalnost, ki bi odražala pomensko-strukturno razliko med stavčnimi dvojicami tipa *Miha je vozil UTRUJENO* (obglagolski prilastek) in *Miha je vozil UTRUJEN* (povedkov prilastek).²⁸

V avtoričini členitvi besednih vrst na podlagi skladenjske vloge so v okviru stavčnočlenskih besednih vrst neokoliščinski prislovi na podlagi pomena ločeni od okoliščinskih (31, 37).²⁹ Vidovič Muha deli stavčnočlenske besedne vrste glede na vlogo v stavku na:

(1) samostojne – gre za samostalniško besedo, glagol(sko besedo) in okoliščinske (krajevne in časovne) prislovne besede, tj. osebek, povedek, predmet in prislovno določilo;³⁰

(2) dopolnjevalne – sem sodi povedkovnik kot pomensko dopolnjevalni del povedka;

(3) razvijajoče – to sta pridevniška in prislovna beseda, če ta ne izraža zunanjih okoliščin, ampak notranjo lastnost glagolskega dejanja (lastnostna, vrstna in stopenjska prislovna beseda); ti besedni vrsti sta neke vrste modifikatorja samostalniškega oz. glagolskega pomena, tako da gre za obsamostalniški oz. obglagolski prilastek (31, 32, 36).

Vrstni (generični) prislovi modificirajo jedrni glagol, katerega zveza z vrstnim prislovom se načeloma lahko pretvori v samostalniško zvezo s pravim (izsamostalniškim) vrstnim (generičnim) pridevnikom, ki ni povezan z govornim dejanjem: *AMBULANTNO pregledati – AMBULANTNI pregled, VOJAŠKO pozdraviti – VOJAŠKI pozdrav* ipd. (36–37, 76).³¹ Tako kot vrstni pridevniki se tudi vrstni prislovi ne povezujejo s prislovi stopnje oz. se ne stopnjujejo (37). V primeru družljivosti s stopenjskim prislovom gre namreč za lastnostni prislov, sicer pa za vrstnega (p. t.).³²

Prislovi, ki niso nastali iz modifikacijske besedne podvrste, tj. iz pridevnika, izražajo zunanje okoliščine glagolskega dejanja, tj. kraj in čas, deloma pa tudi vzrok (37). Kraj in čas sodita med propozicijske sestavine povedi (p. t.). V *SSKJ* se to

²⁸ *Obglagolski prilastek* bi lahko poimenovali tudi *prislovni prilastek* (prim. obsamostalniški prilastek, ki je lahko pridevniški, samostalniški ali prislovni).

²⁹ Toporišič (2000, 406, 407, 408) razlikuje med okoliščinskimi (prostorskimi in časovnimi) ter t. i. svojstvenostnimi (lastnostnimi in vzročnostnimi) prislovi na podlagi pomena in položaja prilastka, ki je pri okoliščinskih prislovih desni, pri svojstvenostnih pa levi: *tam DOLI, včeraj ZJUTRAJ – ZELO lepo, PRECEJ dolgo, ČISTO hote*.

³⁰ *Glagolska beseda* in *prislovna beseda* sta edina zares primerna krovna strokovna izraza za poimenovanje celotne množice obeh besednih vrst, ki obsegata poleg glagolov oz. prislovov tudi ustrezne zaimke (Cazinkić 2000/01, 37).

³¹ Povezavo z govornim dejanjem oz. z govorečim izkazujejo pridevniki iz časovnih oz. krajevnih prislovov (tipa *sedanji* oz. *tukajšnji*), ki ne sodijo med t. i. prave vrstne pridevnike (37).

³² Toporišič je to skupino prislovov sprva obravnaval kot eno izmed podskupin lastnostnih prislovov, za katero je značilna vprašalnica *glede na kaj* (1984, 344–45), oz. je ozirnost puščal v okviru lastnostnih prislovov, in sicer v podskupini načinovnih (1982, 67, 329). V zadnji izdaji *SS* so ozirni prislovi uvrščeni med t. i. vzročnostne (2000, 409).

kaže tako, da se krajevni in časovni prislovi pojavljajo kot samostojna gesla z izrecno besednovrstno oznako, medtem ko so izpridevniški lastnostni in vrstni prislovi vedno podgesla ustreznih pridevnikov (p. t.).³³ Sicer pa sta kraj in čas tudi besedotvornopomenski propozicijski prvini (p. t.).

Za prislove in prislovne zaimke tako velja, da opredeljujejo glagol kot svoje sintagmatsko jedro glede na njegove zunanje in notranje okoliščine (75). Zunanje okoliščine so vezane na umestitev glagolskega dejanja/stanja v kraj in/ali čas, notranje pa na predstavitev lastnosti glagolskega dejanja; vzrok glagolskega dejanja lahko sodi med notranje lastnosti ali zunanje okoliščine (p. t.).³⁴ Temeljna razlika med skupinama je v tem, da sodijo prislovi kraja in časa med pomenskopodstavne sestavine povedi, lastnostni prislovi v najširšem smislu pa med modifikatorje glagolskega dejanja/stanja (p. t.).³⁵

4 Utemeljenost predstrukturalnega pogleda na naravo odvisnika

Predstrukturalno razločevanje med odvisniki in stavčnimi členi in s tem pojmovanje glavnega stavka kot dela podredno zložene povedi brez odvisnika je kljub zanemaritvi sistemskega vidika deloma upravičeno vsaj iz naslednjih razlogov:

(1) V nekaterih primerih pretvorbene povezave med odvisniškimi in besednovrstnimi oz. besednozveznimi oblikami stavčnih členov ni. Včasih je tako stavčno izražanje že po definiciji nemogoče (Těšitelová idr. 1985: 115), drugod pa je stavčna uresničitev propozicije edina možna (Daneš idr. 1987, 502–503). Druga omejitev lahko izhaja (a) iz glagolske uresnitve povedja v pomenski podstavi matičnega stavka ali (b) iz tega, ali vsebuje odvisnik glagol, ki se lahko nominalizira: (a) *IZVEDEL JE, da bo mama prišla > ... za mamin prihod – MISLIL JE, da bo mama prišla > Ø*; (b) *Vem, da SI to STORIL > Vem za tvoje dejanje – Vem, da JE Bern glavno mesto Švice > Ø; Kdor SE BOJI, ne sme v gozd > Strahopetec ne sme v gozd – Kdor ne POJE juhe, ne sme v gozd > Ø* (503).

(2) Kadar se stavčni člen ali njegov del pojavlja tudi v stavčni obliki, je

³³ V *SP 2001* je ta razlika med prislovi zabrisana, saj imajo tudi izpridevniški prislovi lastne iztočnice. Med podiztočnice pri pridevniških besedah so tako (v členu 1243) uvrščene samo naslednje tri kategorije: (a) samostalniki, nastali po konverziji iz pridevniške besede – tip *pečeno -ega*; (b) pojmovne izpeljanke na *-ost* – tip *velikost*; (c) stalne predložne zveze – tip *na veliko* (*SP 2001*, 227).

³⁴ Vidovič Muha trdi, da je pomen vzročnih (stavčnih ali nestavčnih) besednih zvez oz. njihov denotat tisti, ki odloča o morebitni propozicijski vrednosti prislova vzroka (37). Z razvrstitvenega vidika so vzročnostni prislovi enotna skupina, saj stojijo za svojim določilom, če je to mogoče: *ČISTO hote, POVSEM slučajno, POPOLNOMA zaman, DOCELA brezuspešno* ipd.

³⁵ (1) Prislovi stopnje so razvrstitveno možni ne samo pred glagolom, ampak tudi pred lastnostnim pridevnikom, pravim (= nedeležijskim) lastnostnim prislovom in povedkovnikom (75–76, 77). (2) Podrobneje o delitvi prislovov gl. Vidovič Muha (2000, 36, 75–77).

možno razlikovanje med odvisniki, ki imajo vlogo osnovne oblike, in tistimi, ki se v primerjavi s svojimi nestavčnimi ustrezniki uporabljajo zgolj drugotno.

(3) Med posameznimi skupinami odvisnikov obstajajo številni prehodi in stiki (npr. med prislovnodoločilnimi in prilastkovimi odvisniki), medtem ko je razločevanje med stavčnimi členi jasno (Buscha-Kemptoner 1980, 7). Poleg tega so povezave v odvisnikih veliko bolj zapletene kot pri stavčnih členih (p. t.).³⁶

Literatura

- Anton Bajec, Rudolf Kolarič, Mirko Rupel, Jakob Šolar, ³1964, *Slovenska slovnica*, Ljubljana.
- Douglas Biber, Stig Johansson, Geoffrey Leech, Susan Conrad, Edward Finegan, 1999, *Longman Grammar of Spoken and Written English*, Harlow (Essex).
- Leonard Bloomfield, 1933, *Language*, New York.
- Anton Breznik, ¹1916, *Slovenska slovnica za srednje šole*. Celovec, Družba sv. Mohorja.
- — ⁴1934, *Slovenska slovnica za srednje šole*, Celje, Družba sv. Mohorja.
- Annerose Buscha & Fritz Kemptoner, ²1980, *Der Relativsatz*, Leipzig, Enzyklopädie (Zur Theorie und Praxis des Deutschunterrichts für Ausländer).
- Robert Cazinkić, 2000/01, Oziralni prilastkovi odvisniki, *JiS XLVI/1–2*, 29–40.
- František Daneš, Miroslav Grepl, Zdeněk Hlavsa idr. 1987, *Mluvnice češtiny (3), Skladba*, Praha.
- Janez Dular, 1982, *Priglagolska vezava v slovenskem knjižnem jeziku (20. stoletja), Disertacija*. Ljubljana, Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti.
- Janez Dular, Rafka Kirn, Marija Kolar, Breda Pogorelec, Ivo Zrimšek, 1989, *Slovenski jezik I, Učbenik*, Maribor.
- Janez Dular, Rafka Kirn, Marija Kolar, Breda Pogorelec, 1990, *Slovenski jezik II, Učbenik*, Maribor.
- Janez Dular & Tomo Korošec, 1991, *Slovenski jezik 3*, Maribor.
- Marija Golden, 2000, *Teorija opisnega jezikoslovja 1, Skladnja*. Ljubljana, Filozofska fakulteta, Oddelek za primerjalno in splošno jezikoslovje.
- Vojko Gorjanc, 1998, Konektorji v slovničnem opisu znanstvenega besedila, *SR XLVI/4*, 367–88.
- Miroslav Grepl & Petr Karlík, ²1989 (¹1986), *Skladba spisovné češtiny*. Praha.

³⁶ V delu nemškega jezikoslovja, v katerem je prišlo do poudarjanja razlik med odvisnimi stavki in stavčnimi členi, je bila posledica tega pristopa opustitev ustaljene delitve odvisnikov na podlagi njihove stavčnočlenske vloge in uveljavitev pojmovanja, po katerem naj bi bili prilastkovi (v ožjem ali širšem smislu) v bistvu sploh vsi odvisniki (Buscha-Kemptoner 1980, 7–8). To je bilo mogoče le ob razširitvi pojma *prilastek*, ki je tako pomenil določilo katere koli besede, celo določne glagolske oblike (prim. 3.1), in ob (tradicionalni) zanemaritvi razlike med stavčnimi členi in njihovimi deli, ki je bila kasneje na ravni odvisnikov vendarle odpravljena (8).

- 1998, *Skladba češtiny*, Olomouc.
- Louis Hjelmslev, 1980, *Prolegomena teoriji jezika*, Prijevod A. Stamać; predgovor M. Peti, Zagreb.
- Milka Ivić, 1983, *Lingvistički ogledi*, Beograd, Prosveta (Biblioteka XX vek, 61).
- Otto Jespersen, 1924, *The Philosophy of Grammar*, London.
- Snježana Kordić, 1995, *Relativna rečenica*, Zagreb, Hrvatsko filološko društvo (Znanstvena biblioteka HFD, 25).
- Dejvid Kristal [Crystal], ²1996, *Enciklopedijski rečnik moderne lingvistike*, Preveli I. Klajn i B. Hlebec; predgovor R. Bugarski, Beograd.
- Martina Križaj Ortar, Marja Bešter Turk, Mojca Poznanovič, Mojca Bavdek, Marija Končina, 2001a, *Na pragu besedila 3, Učbenik za slovenski jezik v 3. letniku gimnazij, strokovnih in tehniških šol*, Ljubljana.
- Martina Križaj Ortar, Marja Bešter Turk, Marija Končina, Mojca Bavdek, Mojca Poznanovič, 2001b, *Na pragu besedila 3, Priročnik za učitelje*. Ljubljana.
- Peter H. Matthews, 1981, *Syntax*, Cambridge, Cambridge University Press (Cambridge Textbooks in Linguistics).
- Janez Orešnik, 1990, Main vs. Subordinate Clauses, Simple or Complex? *Razprave XIII, Posvečene stoletnici rojstva akademika prof. dr. Frana Ramovša*, ur. T. Logar, Ljubljana, SAZU, 117–27.
- 1992, *Udeleženske vloge v slovenščini: Semantic Roles in Slovene*, Ljubljana, SAZU (Dela, 37).
- 1999, *Krepke in šibke dvojnice v skladnji, Strong and Weak Variants in Syntax*, Ljubljana, SAZU (Dela, 50).
- Breda Pogorelec, 1972, Dopolnilnik (povedkov prilastek) v slovenski skladnji, *Linguistica* XII, 315–25.
- 1974/75, Dopolnilnik (povedkov) v slovenski skladnji, *JiS* XX/5, 120–22.
- Randolph Quirk, Sidney Greenbaum, Geoffrey Leech, Jan Svartvik, 1985, *A Comprehensive Grammar of the English Language*, London & New York.
- Slovenski pravopis*, 2001, Uredniški odbor: Jože Toporišič idr. Ljubljana, Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Marie Těšitelová, Helena Confortiová, Jan Králík, Marie Ludvíková, Iva Nebeská, Ludmila Uhlířová, 1985, *Kvantitativní charakteristiky současné češtiny*, Praha, Academia (Studie a práce lingvistické, 19).
- France Tomšič, 1956/57, Nova slovenska slovnica, *JiS* II/3, 129–34.
- Jože Toporišič, 1962, Slovenska slovnica, Sestavili dr A. Bajec – dr R. Kolarič – dr M. Rupel, Ljubljana 1956, *Filologija* III, 278–89.
- 1965, *Slovenski knjižni jezik 1*, Maribor.
- 1967a, *Slovenski knjižni jezik 3*, Maribor.
- 1967b, Besedni red v slovenskem knjižnem jeziku, *SR* XV/1–2, 251–74.
- 1968, Priredni odnosi v slovenskem knjižnem jeziku, *JiS* XIII/6, 184–92.
- 1969, O stavku, stavčnih členih in razmerju med povedkom in osebkom, *JiS* XIV/3, 77–85.
- 1970/71, *Spoznajmo slovenski jezik* v jezikoslovni in metodični osvetlitvi, *JiS* XVI/6–8, 168–78, 200–208, 244–49.
- 1982, *Nova slovenska skladnja*, Ljubljana.

- – ²1984, *Slovenska slovnica, Pregledana in razširjena izdaja*, Maribor.
- – 1992, *Enciklopedija slovenskega jezika*, Ljubljana, Cankarjeva založba (Leksikoni CZ; Sopotnik).
- – 2000, *Slovenska slovnica, četrta, prenovljena in razširjena izdaja*, Maribor.
- Ludmila Uhlířová, 1994, Vztažné věty v češtině, Vztah mezi jejich syntaktickou strukturou a aktuálním členěním, *SaS LV/2*, 90–98.
- Ada Vidovič Muha, 1984, *Nova slovenska skladnja* J. Toporišiča, *SR XXXII/2*, 142–55.
- – 1994, O izvoru in delovanju jezika ali teorija sintagme v delih R. F. Mikuša (S predstavitvijo trikotnika Ramovš – Mikuš – Belić), *SR XLII/2–3*, 229–48.
- – 2000, *Slovensko leksikalno pomenoslovje, Govorica slovarja*, Ljubljana, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete (Razprave Filozofske fakultete).

The Conception of the Subordinate Clause and the Relation between the Superordinate and the Subordinate Clause

Summary

According to the structural conception the subordinate clause is a sentence element or its part in the form of a clause and should therefore be a part of the main or the superordinate clause. That part of the superordinate clause, which is not a subordinate clause, is called the matrix clause. The subordinate clause, which is actually a sentence element in the form of a clause (subject, object or adverbial clauses), is directly embedded in the superordinate clause, whereas the subordinate clause, which is a part of a sentence element in the form of a clause (subject and object complements and attributes), is only indirectly embedded in the superordinate clause. Therefore in the first case the whole sentence (= the main clause) is subordinate, whereas in the second case the subordination occurs only on the level of the nominal, the adverbial or the verbal phrase whose immediate constituent is the given subordinate clause (i.e. the sentence has more clauses, but it is not complex). For the identification of boundaries between clauses within the complex sentence the hierarchical relationships between the part and the whole have to be taken into account.

In contrast to the adverbs of place and time (i.e. the adverbs describing the circumstances) the adverbs of manner, nongradable adverbs and adverbs of cause or reason take - partly because of their meaning (they express the inner properties of the verbal action) and especially because of their postmodifier placement (the principle of arrangement) - the syntactic role of the adverbial (adverbial) attribute.